

Хана Арендт

## ИСТИНА И ПОЛИТИКА

Предмет на тези разсъждения е нещо общоизвестно. Никой не се е съмнявал, че истината трудно си прокарва път в политиката и никой не е смятал истинността за политическа добродетел. Изглежда лъжето е присъщо на занаята не само на демагозите, но и на политиците, а и на държавните мъже. Едно забележително и обезпокояващо състояние на нещата. Какво означава то за същността и достойнството на политиката, от една страна, и какво – за същността и достойнството на истината и истинността, от друга? Трябва ли безсилието да принадлежи към същността на истината, а измамата да лежи в същността на предмета, наречен политика? Какъв вид действителност можем да отпегим на истината, след като тя се оказва безсилна точно в общия на всички ни свят на публичността, т.е. една област, която повече от всяка друга гарантира на смъртните действителност, защото удостоверява съществуването на света преди и след тях? В края на краищата не е ли за пренебрегване истина без власт така, както и власт, утвърждаваща се само чрез лъжа? Това са неудобни въпроси, но те произтичат от нашите общоприети мнения по въпроса.

Враждата между истината и политиката е разкрита най-добре от старата латинска сентенция *Fiat justitia, et pereat mundus* – "Да възтържествува справедливостта, макар и светът да погине!" Макар предполагаемият автор – Фердинанд I, наследник на Карл V – да е мислил точно това, което е казал, ние всъщност я познаваме под формата на реторичен въпрос: Кого го е грижа за справедливостта, когато на карта е поставено съществуването на света? Кант е единственият голям мислител, който се осмелява да изчисти влезлия в употреба фразеоло-

гичен израз и да разбере първоначалния му замисъл. С малко думи той обяснява: "Наистина малко пресиленото..., но вярно положение ... на немски означава: "Да цари справедливост, дори ако от това загинат всички измамници в света". Разбира се, Кант се обосновава: "Светът в никой случай не ще пропадне от това, че злите хора ще станат по-малко. Моралното зло има това неотделимо от природата си свойство, че ... е против себе си и разрушава себе си." Кант смята също, че не си заслужава да се живее в свят без справедливост, че "правото на човека трябва да се смята свято, колкото и голяма жертва да струва това за господстващата власт" и че "всяка политика трябва да подвие колена пред правото".<sup>1</sup> Но тази позиция не е ли неосъществима? Не е ли очевидно, че грижата за крехката екзистенция трябва да предшества всичко останало, че никаква добродетел и никаква принцип не устояват, когато светът, в който те се манифестират, попада в опасност? Не беше ли XVII век напълно прав, когато еднородно обясни, че висш закон на държавата е нейната собствена сигурност, и поради това "управляващият би извършил престъпление, ако поддържа обещания във вреда на своето управление"?<sup>2</sup> Естествено, на мястото на справедливостта можем да поставим цяла поредица от принципи и ако променим старата сентенция в смисъл на нашите разсъждения в *Fiat veritas, et pereat mundus*, става още по-очевидно, че никой не може да твърди това, било то като реторичен въпрос, който трябва да доказва противното. Ако спо-

<sup>1</sup> Кант, Към вечния мир, Приложение 1; С., 1977, с. 68.

<sup>2</sup> С п и н о з а, Богословско-политическият трактат, Избр. произв. в 2-х т., М., 1957, т. 2, с. 208.

деляме и разпространеното схващане за политическото действие в категориите за цел и средство, ще стигнем до привидно парадоксалния извод, че лъжето може добре да служи за установяване и съхраняване на условията за търсене на истината. Във всеки случай това ние четем у Хобс, на чиято последователна логика винаги може да се разчита, когато става дума за раздвижване на аргументите в техните вътрешно присъщи аргументи, където смислеността им става очевидна.<sup>3</sup> И тъй като лъжите често се използват като ерзац на по-брутално средство, те лесно служат като относително безобидни оръдия в арсенала на политическите действия.

Ако се взгледаме по-отблизо, ще забележим, че в жертва на "Staatsräson" могат да се принесат по-скоро всеки принцип и всяка добродетел, отколкото самата истина и истинността. Ако си представим един свят, който не познава нито справедливостта, нито свободата, направо бихме се отказали дори да си зададем въпроса дали животът в един такъв свят си струва усилията. Странно е, че това не е възможно с неополитизираната идея за истината. Става дума за наличността на света и никой свят, създаден от хората, за да надхвърли краткия жизнен отрязък на смъртните в него, не би могъл да изпълни тази задача, ако хората нямат желание да извършат това, което Херодот пръв съзнателно е направил, а именно *legein ta eonta* – да казваш това, което е. Устойчивостта, както и да си я представяме, не може да бъде мислена без хората, свидетелстващи за съществуващото и за проявяващото се, защото то е.

Спорът между истината и политиката има дълга и заплетена история, която при морализиране или опростяване не става нито по-проста, нито по-разбираема. От едно време тези, които са търсили и са казвали истината, са знаели за риска от своето начинание: докато се държат настрана от света те са изложени само на присмеха на своите съграждани – както Талес – на присмеха на тракийското селско момиче. Но ако някой се опита да измъкне своите съграждани от мрежите на заблудата и илюзията, "нали биха го

убили, ако им попадне в ръцете?" – както казва Платон в последното изречение на "Сенките и пещерата" от "Държавата". Платоновият конфликт между тези, които търсят истината, и неговите съграждани не може да се обясни нито с латинската сенценция, нито с теориите за "Staatsräson", които оправдават лъжето, за да запазят съществуването на света от врагове. В Платоновото сравнение с пещерата не се споменава за никакъв враг: обществото, от което търсачът на истината се освобождава, живее миролюбиво в своята пещера, наблюдава сенките на преминаващите предмети и изобщо не действа; това общество не е заплашено от никого. Членовете на тази общност нямат основание да бъдат на нож с истината и да искат да убият този, който казва истината. И Платон с нищо не ни казва какво същност е основанието за ожесточената вражда или за отчаяната склонност към заблуждение или неистина. Ако познаваше Хобс, според който "хората поздравяват истината само когато тя не накърнява ничия изгода или удоволствие (pleasure)" – една очевидност, която Хобс винаги е смятал за достатъчно важна, за да я постави в края на своето основно произведение "Левиатан"

<sup>3</sup> В 46 раздел на "Левиатан" Хобс обяснява: "Защото за неподчинение могат с пълно право да бъдат наказани тия, които насаждат дори истинска философия в разрез със законите" (Хобс, Левиатан, С., 1969, с. 732). Нима "свободното време не е майка на философията, а държавата – майка на мира и свободното време?" Не следва ли от това, че общността работи в интерес на философията, когато подтиска една истина, погребваща мира? Този, който търси истината, трябва в свой собствен интерес, в интерес на мира, необходим за неговото телесно и душевно добро, да може да се реши да разпространява съзнателно "грешна философия". Хобс смята, че Аристотел е сторил именно това, "пишейки това, което се е съгласувало с гръцката религия и подкрепяйки я от страх пред съдбата на Сократ". На Хобс никога открито не е хрумвало абсурдът търсенето на истината да се прави независимо от условия, които могат да бъдат гарантирани само чрез разпространение на неистина. Естествено този Аристотел, който Хобс логически е конструирал, никога не е съществувал. Когато Аристотел е трябвало да се страхува да не сподели съдбата на Сократ, той е бил достатъчно разумен за да напусне Атина; със сигурност никога не му е хрумвало да пише "грешна философия", за да се спаси от опасността – с това той би разрушил своето жизнено дело.

– то Платон би се съгласил с това, но не и със следващото твърдение, че съществуват истини, които всички хора са готови да приемат. За разлика от Платон, Хобс се обосновава с екзистенцията на безразлични истини, отнасящи се до предмет, към които хората нямат никакъв интерес. Към тях той причислява математическите истини, които "не противоречат на ничия амбиция, изгода или удоволствие". "Ако истината, че трите ъгла на един триъгълник са равни на двата на един квадрат – казва Хобс – противоречеше на правото на някого да владее нещо или на интересите на тия, които владеят нещо, тази наука щеше да бъде ако не оспорвана, то поне ограничавана чрез изгарянето на всички книги по геометрия, до толкова доколкото заинтересованите биха били в състояние да направят това" (Хобс, Левиатан, II раздел.)

Без съмнение математическите аксиомы на Хобс се различават от истините, които Платоновият философ възвръща от царството на идеите в пещерата на хората, макар самият Платон и да не прави тази разлика, смятайки обаче, че математическата истина отваря очите на духа за всякакъв вид истина. Примерът на Хобс ни се струва сравнително безобиден. Ние приемаме, че в същността на човешкия разсъдък е заложено извеждането на подобни математически теореми и отпук правим заключението, че "изгарянето на всички учебници по геометрия" не би помогнало на властимащите по отношение на устойчивостта. Положението е значително по-различно при научните открития: можем да си представим, че развитието на науката на Новото време от Галилей до Айнщайн не би се реализирало, ако съвършенството на властта на католическата църква беше абсолютно. Неравностойно по-застрашена от страна на политическата власт е философската истина в собствения ѝ смисъл, т.е. тези високодиференцирани и винаги специфични ходове на мисълта, за които Платоновото учение за идеите е претвърхотен пример, и с помощта на които хората, мислейки, се опитват да прекратят границите на човешкото знание.

От Лайбниц насам, за разлика от фактичката истина, математическите, научните и философските истини се причисляват към истините на разума. Аз ще използвам по-нататък това разграничение, без да поставям под въпрос неговата легитимност. Въпросът какво всъщност представлява истината, дали тя се открива на човек или се произвежда от човешкия дух, както смята Новото време, можем засега спокойно да оставим настрана, защото се стремим да открием на какви опасности е изложен всеки вид истина в политическата област. Очевидно това е по-скоро политическа, отколкото философска задача, но от политическа гледна точка, както ще видим, разграничението между фактическа истина и истина на разума е от голямо значение. Ако се замислим за такива скромни достоверности като тази, че Троица е играл голяма, но неспомената в нито един съветски учебник роля в руската революция, ще забележим, че нито една истина на разума не може да се мери с фактичката истина по степен на излагане на опасност. И тъй като фактите и събитията – тези неотменими следствия на човешкия съвместен живот и съвместни действия – съставляват действителното естество на политиката, трябва да се интересуваме предимно от фактичките истини. Когато политическата власт посяга върху истините на разума, тя надхвърля принадлежката ѝ област, докато всяка напакка срещу фактичките истини се съществува вътре в рамките на политическата област. Това, което Хобсовото изгаряне на учебници по математика трябва да постигне, може да се достигне чрез изгаряне на книгите по история. Очевидно шансовете на фактичката истина да се противопоставя на политическата власт не са големи. Фактите винаги са в опасност не само по отношение на съхраняване във времето, но и поради възможността да изчезнат от света завинаги. Фактите и събитията са безкрайно по-застрашени, отколкото това, което човешкият дух винаги може да открие или измисли – аксиомы, научни открития, философски теории – защото те се появяват и изчезват в потока на вечно промен-

ливите човешки дела, в една област, в която няма нищо по-постоянно, отколкото може би само относителната постоянност на човешката структура на духа. Ако те веднъж се загубят, никакво усилие на разсъдъка или разума не би могло да ги върне отново. Разбира се, не е голям и шансът на Евклидовата математика или на Айнщайновата теория за относителността – да не споменаваме Платоновата философия – някога да се появят в същата форма, ако създателите им на са ги предали на потомството. Но той е значително по-добър от шанса един ден отново да се открие един единствен факт, бил той веднъж забравен или, което е по-вероятно, изопачен.

II

Макар в сферата на политическото да са поставени на карта предимно фактическите истини, конфликтът между истина и политика първоначално е започнал и е открит при истините на разума. При науките противоположното на истината е заблуджението или незнанието, а във философията – илюзията или голото мнение. Преднамерената неистина, голата лъжа играят роля само в сферата на фактическите констатации и същност е доста странно, че в разнообразните дискусии по нашата тема от Платон до Хобс организираното лъжение, както го познаваме днес, никъде не се споменава като действително оръдие срещу истината. Този, който казва истината, при Платон попада в опасност за живота, при Хобс – там, където е издигнат до автор, той е заплахен от изгаряне на книги; не е заплахен от споменава. Платоновите разсъждения кръжат около софистите и невежите, а не около лъжите и неговият гняв при разграничението между заблуда и лъжа, "неволен и доброволен pseudos", по специфичен начин по-малко засяга преднамерените лъжци, отколкото този, който "охотно се търкала в незнанието си като свиня в нечистотии"<sup>4</sup>. Не се ли дължи това на обстоятелството, че организираното публично лъжение е било все още непознато? Или е свързано с впечатляващия факт, че никой от световните религии, с

изключение на зороастризма, не причислява лъжата към смъртните грехове и че едва Новото време (вероятно под натиска на модерната наука) издига истинността в една от основните добродетели?

Ние ще оставим този въпрос настрана с констатацията, че конфликтът между истината и политиката първоначално е съвпаднал с два взаимнопротивопоставени начина на живот – начина на живот на философа, както е описан и разбран първо от Парменид и след това от Платон, и начина на живот на гражданина. Областта на човешките дела, в която обикновено пребивават смъртните, се характеризира с постоянна промяна и на това състояние на изменение отговарят застъпваните мнения на хората, изложени също на перманентна смяна. На тях философът противопоставя истината за Господните дела, които по своята природа са трайни. Тази истина, бидейки съгласувана с предмета, е неизменна и поради това се използва от Платон, за да изведе принципите за стабилизиране и на човешките дела. В тази връзка мнението се представя като действителната противоположност на истината и се приравнява към голата илюзия. Истинската политическа острота на конфликта се корени в подценяването на мнението, тъй като не истината, а мнението принадлежи към необходимите предпоставки на политическата власт. "Всяко управление, казва Медисън, почива върху мнение", тъй като тиранията не би могла да дойде или да се задържи на власт без подкрепата на еднаквомислещи. Това обаче означава, че в сферата на човешките дела всяка претенция за абсолютна истина, която се изкарва независима от мненията на хората, отсича корените на всяка политика и на легитимността на всички държавни форми. Платон доразвива този първоначален антагонизъм между истина и мнение в противоположността между философската "диалектика" и политическата "риторика", т.е. между диалога, осъществяван на основата на философската истина,

<sup>4</sup> Платон, т. 3, с. 303.

и красноречието, посредством което ораторът влияе върху мнението на мнозинството и в края на краищата убеждава мнозинството.

Следите на този прастар конфликт могат да се проследят по-нататък в Новото време. У Хобс ние четем за "две противоположни способности" – "разумното съждение" и "могъщото красноречие"; "едната е основана върху принципите на истината, другата почива ... върху мненията, ... върху страстите и интересите на хората, които биват разнообразни и променливи"<sup>5</sup>. Дори един век по-късно, по времето на Просвещението, тези следи все още не са изчезнали, колкото и да е изместен акцентът в оценката на противоположността. Великолената мисъл на Лесинг, че "всеки казва това, което смята за истина, а самата истина е в Божи ръце", имплицитно, че ние имаме пълно основание да благодарим на Бога, че не познаваме Истината, е напълно неразбираема в смисъла на предмодерната (както гръцка, така и християнска) традиция. И киниците, и скептиците от древността не са възхвалявали безсилието на човека в познанието на истината. Но в хоризонта на това мислене никъде не се появява, дори и като намек, решаващото у Лесинг, а именно възгледът, че неизчерпаемостта на човешкия разговор неизбежно ще затихне, ако имаше истина, която да уреди спора веднъж завинаги. Но и там, където този възглед липсва, от XVIII век насам става валидно съзнанието за несъвършенството на човешкия разум, без това да дава повод за съмнение или раздвоение. Кант ни учи да употребяваме разума така, че той да води до познание на неговите собствени граници и Медисън, акцентирайки, повтаря: "колко несигурен и предпазлив е разумът на човека и самият човек дотогава, докато разчитат на самите себе си, и какво по-голямо постоянство и самоувереност човек печели в зависимост от броя на единодушните с него"<sup>6</sup>. В борбата за свобода на мненията и на мисълта разсъждения от този род са играли доста по-важна роля, отколкото настояването върху правата на индивида. Така мисли Спиноза, който все още вярва в непогрешимостта на човешкия разум и който

често неправилно се смята за пионер в постановката на това, което ние наричаме свобода на мненията: "Всеки според висшето естествено право е господар на своите мисли", "невъзможно е напълно да се отнеме на поданиците тази свобода и ще бъде доста губелно ако тя се допусне неограничено". Поради това държавата трябва да позволява това, което не може да забрани; една забрана на свободата на мисълта би довела до положението "хората ден след ден да говорят не това, което мислят, в резултат на което откровеността би изчезнала, а омразното ласкателство и вероломство биха намерили покровителство". Всеки обаче трябва "да подчини" своето мнение "на съжденията на върховната власт". Напразно ще се търси у Спиноза представата за свободата на словото като неизменна съставна част на свободата на мисълта, защото за своята сигурност човешкият разум се нуждае от споделяне с някого и от контрол от страна на другите. Той казва категорично: "общ недостатък на хората е доверяването на своите планове на другите"<sup>7</sup>. Едва Кант твърди, че "външната власт, която отнема на хората свободата да споделят публично своите мисли, им отнема и свободата да мислят", защото единствената гаранция за "правилността" на нашето мислене се заключава именно в това, че "ние мислим в общност с другите, с които споделяме нашите мисли, а те с нас – своите"<sup>8</sup>. Тъй като разумът не е непогрешим, то той може да функционира само тогава, когато е налице свободата "да си служи с нея публично във всички части" и да прави своите резултати достояние на "цялата четяща публика"<sup>9</sup>.

В тази връзка от особено значение е спомнатият от Медисън брой на тези, които споделят една мисъл или се оствяват да бъдат убедени в нея. Трансформирането на истината на разума в мнение

<sup>5</sup> Leviathan, in dem Abschnitt "A Review, and a Conclusion".

<sup>6</sup> The Federalist N 49.

<sup>7</sup> Спиноза, Избр. произв., М., 1957, т. 2, с. 260.

<sup>8</sup> "Was heißt sich im Denken orientieren?"

<sup>9</sup> "Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?"



има за свое следствие положението, че ние вече нямаме работа с човека изобщо, а с хората в техния безкраен плурализитет. Така, съгласно Медисън, преминаваме в една област, където "разумното съждение" на един индивид предявява претенция за валидност в свършено друга област, където силата на убеждението се определя от "броя на лицата, за които се допускa, че имат същите мнения" като собствениците, и при това броят им не се ограничава само до съвременниците. Медисън също така разграничава начина на живот на гражданите от този на философа, за който не съществува съобразяване с мнението на другите. Но практически това различие е станало без значение, защото "нацията от философи се взема предвид също толкова малко, колкото и Платонова" мечта за рода на управляващите философи<sup>10</sup>. За Платон представата за нация от философи би била чисто и просто безсмислена, защото цялата му политическа философия, включително и изразените от нея тиранически уклони, почива върху убеждението, че истината не може нито да се придобие, нито да се сподели от множеството, че философът — търсещ и казващ истина — може да съществува само като отделен индивид сред другите отделни индивиди.

Едва в днешния свят са изчезнали последните следи от това прастаро противоречие между философска истина и голо мнение.<sup>11</sup> Нито истините на религиите на откровението, които отварят много работа на полемиката от XVII и XVIII Век, нито истината за философите, на която попада човека като единичност извън общността със себеподобните, попадат в сериозни конфликти с политиката. Що се отнася до религиозните истини, то отделянето на църквата от държавата ги е превърнало в частно дело. А философската истина отдавна е престанала да представя претенции за абсолютност в политиката. Модерните идеологии се приемат сериозно и се свеждат до ерзац на религията или философията, което все пак съдържа трудността техните привърженици да ги смятат за чисто политическо оръжие и да обявяват въпроса за съдържанието на истината за подчерта-

но незначителен. Изглежда, като че ли старият конфликт най-накрая е уреден и като че ли спорът между истината и политиката е изчезнал.

Странно, но не е така. Спорът между истината и политиката съществува както и преди, само че на мястото на истината на разума е поставена фактичката истина. Вероятно не е имало друго време, толкова толерантно по всички религиозни и философски въпроси и едва ли е имало друго време, което да се бори с такава страст и ефективност срещу фактическите истини, нахвърляващи ползата или амбициите на някои от безбройните групи по интереси. Фактите, които имам предвид, са известни и въпреки това могат да бъдат обявени с успех и често дори спонтанно за табу от същата информирана общественост, респективно да се третираят като нещо, тъкмо което те не са, а именно като тайни. Всъщност рядко се вижда, че тогава тяхното провъзгласяване може да е не по-малко опасно от разгласяването на известни ереси от миналото. Този забележителен феномен не се ограничава само с така наречения свободен свят, както би могло да се предполага. Както е известно, в Хитлерова Германия или в Сталинова Русия беше по-опасно да се говори за концентрационни лагери и лагери на смъртта, чието съществуване не беше тайна, отколкото да се поддържат и изразяват "еретични" възгледи за тогавашните идеологии – антисемитизъм, расизъм, комунизъм. От друга

<sup>10</sup> The Federalist N 49.

11 Хегел е последният философ, убеден в непогрешимостта на разума и приемащ – напълно в смисъла на традицията и връзка с Платон – старата противположност между истина и мнение. "Това, което на първо място противостои на мнението е истината. Пред истината мнението бледнее." За него мнението е "субективна представа, произволно избрана мисъл, въображение, което аз мога да имам по един начин, а някой друг – друго; мнението е мое, то не е обща в себе си, биваща в себе си мисъл". Срещу партикуларността на мнението стои истинността, което е общо. На Хегел никога не му е извъла мисълта, че мненията могат да отговарят на човешката способност за перспективно мислене, изградо по-късно важна роля при Ницше, и че тези перспективи се дължат на естествената свързаност с местонахождението на хората и в някакъв случай не са случайни. (Вж.: Лекции по история на философията, т. 1. С., 1982, с. 122-123.)

страна, когато в свободния свят се дискутират нелицеприятни факти, може да се наблюдава толериране на тяхната констатация само заради правото на свободно изразяване на мнения. Така полусъзнателно фактическата истина се превръща в мнение. Неудобните исторически факти, като например подкрепата на хитлеровото господство от мнозинството от немския народ, победата на Германия над Франция през 1940, профашистката политика на Ватикана през последната война се третираят така, като че ли не са факти, а неща, по които може да има различни мнения. Тъй като подобни констатации засягат предмети от непосредствена политическа важност, то това, за което тук става дума, е нещо повече от неизбежното напрежение между два диалектално противоположни начина на живот в рамките на една обща и съвместно опозната реалност. Тук на карта е поставена самата фактическа действителност и това всъщност на първо място е политически проблем. Тези фактически истини дават повод за дискусия в много по-малка степен, отколкото истините на разума и не надвишават способността за разбиране на нормалния човек. И въпреки това в публичността, в спора на мненията те имат съдба, подобна на съдбата на истините на разума, а именно да са заплашени не от съзнателно фалшифициране и организирана лъжа, а от "възгледи". Това прави уместно подновяването на старата и видимо неактуална проблематика за противоположността между истина и мнение.

От позицията на този, който има да сподели една истина, склонността към размишляване на фактите в мненията, т.е. към заличаване разликата между тях, е не по-малко изумителна и шокираща, отколкото съпротивата на хората срещу истината изобщо в Платоновия пример с пещерата. Там философът се връща от своето пътуване в царството на вечните идеи и, опитвайки се да сподели с обитателите на пещерата своята истина, научава, че истината се губи в масата от мнения и възгледи, и че това, което е считал за истина, е деградирало до някакво мнение измежду многото други. Така истината го пресреща в одеждата на онези

dokei moi ("спрува ми се") и доха, които се е надявал завинаги да остави зад себе си. В много по-лоша позиция е този, който информира за фактическото състояние и има свой възлед за положението на нещата. Той живее в сферата на човешките дела, не се впуска в област извън тази сфера и не може да се утешава, че на основание на превъзхождащото знание е отчужден от света в притежание на истина, която не е от този свят. Неотчитането на добре познати факти, които противоречат на изгодата и удоволствието на хората, е толкова разпространен феномен, че може да се направи изводът, че вероятно в същността на човешките постъпки – както политически, така и предполитически – е заложена конфронтацията с истината. Като че ли обикновено хората не са в състояние да се помият с предметите, за които не може да се каже нищо повече, освен че са такива, каквито са – в една гола фактичност, неразколебана от никакъв аргумент и сила на убеждението.

Ако случаят е такъв, положението е по-отчайващо, отколкото Платон смята, защото неговата истина се занимава принципно и първенствувашо с божествените неща и само опосредствувано се прилага към човешките дела, към сферата на политическото. (Няма нищо по-разбираемо от това, че философът в своята изолация от всички останали плаща данък на опита да употреби и злоупотреби със своята истина като мащаб за регулиране на човешките дела. Той приравнява присъщата на философската истина трансценденция с различна по вид "трансценденция", по силата на която всички мащаби трябва "да надхвърлят" областта на предметите, в която те се прилагат: Всяка линия с деления и всяка везна "надхвърлят" в известен смисъл това, което се измерва или тегли. Не по-малко разбираемо е, че политическата област се противопоставя на подобни мащаби, които са извлечени от принципно чужда ѝ сфера.) Когато истините на разума се пускат в обръщение в полето на мненията и на спора на мненията, те също стават голи мнения, претърпяват истински *metabasis eis allo depon*: те променят своята същност и в



съответствие с това и лицето, което ги представя също изменя своя човешки начин на съществуване. Философът, който иска да се намеси в публичността, повече не е философ, а политик; той вече иска не истина, а власт.

По-различно е положението с фактичката истина и с нейните оповестители. По своята същност тя борава с чисто човешки неща, засяга събития и обстоятелства, в които са вплетени много хора, и зависи от свидетелствата на хората. Дори когато става дума за чисто "лични" фактически състояния, тяхната действителност става валидна, когато се засвидетелства и стане предмет на оповестяване. Фактичката истина по природа е политическа. Фактите и мненията, независимо че трябва строго да се разграничават един от други, в никакъв случай не са противопоставени антагонистично един срещу други – те все още принадлежат към една и съща област. Фактите са предмет на мненията, а мненията могат да произтичат от различни интереси и страсти, да се отклоняват едно от друго, но все пак да бъдат легитимни дотогава, докато респектират целостта на фактическите състояния, към които се отнасят. Свободата на мненията е фарс, когато информацията за фактите не е гарантирана. С други думи, в политическото мислене информацията за фактите играе роля, аналогична на тази на истината на разума във философското мислене – и в двата случая тя инспирира мисленето и ограничава спекулацията.

Но има ли въобще чисти факти, които да са независими от мнението и интерпретацията? Не са ли доказали поколения историци и философи на историята невъзможността да се установят чисти факти? Нима историческите фактически състояния не са извлечени и препарирани от един хаос на чистата събитийност, избрани според определени гледни точки, които сами по себе си не могат да се смятат за фактическа даденост? И нима тези фактически състояния впоследствие отново не се разказват като история в определена перспектива, която в никакъв случай не следва непосредствено от разказаните произшествия? Всъщност

цялата тази проблематика не може да се отдели от историческите науки, но тя по никакъв начин не доказва, че фактическите състояния изобщо не съществуват. Тя не може да служи за заличаване на различията между факти, мнения и интерпретации или за овластяване на историята да борава с фактически материал според предпочитания. Когато на всяко поколение се дава правото да напише по нов начин историята на миналото от своя собствена перспектива, дълго време не се отстъпва правото да се посегне на самия фактически материал. Спрямо некомплицирания феномен, за който тук става дума, тази проблематика е незначителна и това може би най-добре се илюстрира с един анекдот. Разказва се, че в края на 20-те години Клемансо е бил запитан от един представител на Ваймарската република какво ще мислят бъдещите историци по много актуалния тогава въпрос относно вината за войната. "Това не знам – отговорил Клемансо – но сигурно е, че те няма да кажат: Белгия нахлу в Германия." Тук имаме работа с елементарни данни, чиято неоспоримост винаги е била предпоставяна дори и от най-крайните и неприятели на представителите на историята като разбираща се от само себе си.

Безспорно необходимо е нещо повече от хрумванията на историците, за да се унищожат факти от рода на нападението на белгийската граница от немските войски през нощта на 4 август 1914 г. – за това се изисква монопол на властта върху целия граждански свят. Но подобен монопол на властта е невъзможен или немислим по никакъв начин, и не е трудно да си представим съдбата на фактическите истини, когато последна дума за тях е трябвало да имат интересите на властта от национален или социален характер. Така ние отново сме при нашето първоначално предположение, че вероятно в природата на политиката е заложена конфликтността с истината във всичките ѝ форми. Въпросът е защо при определени и съвсем не единични обстоятелства неангажираното изказване на фактическа даденост се възприема като антиполитическо поведение.

### III

Възникването на този въпрос показва, че отношението между фактичката истина и мнението – доколкото двете принадлежат към политическата област и са тясно свързани помежду си – е по-проблематично, отколкото предполагахме на първ поглед. Всички истини, били те фактически или на разума, се различават от мненията и възгледите по претенцията за истина, т.е. по начина, по който те претендират за валидност. Всяка истина предявява претенция за *убедителна* валидност и явно тираничните склонности на професионалните изразители на истината биха могли да се дължат по-малко на вродената деспотичност, отколкото на привичката постоянно да живеят под натиска на познатата или мнимо познатата истина. Съжденията с абсолютна претенция за истина могат да бъдат от различен вид. Например една математическа истина: "Ъглите на един триъгълник са равни на два прави ъгъла", една научна истина: "Земята се върти около слънцето", една философска истина: "По-добре да понесеш неправда, отколкото да твориш неправда" и една фактическа истина: "През август 1914 година немските войски нападнаха Белгия". Те се създават и доказват по съвършено различен начин. Но бидейки веднъж познати и признати, те имат това общо помежду си, че тяхната претенция за валидност не може нито да се обезсили, нито да се разкласти посредством споразумение, дискусия или одобрение. Убедителността на тези съждения не се увеличава с "броя на единодушните" – в тях не можем нито да се увещаваме, нито да се уговаряме, защото самото съдържание на съждението не е от убеждаващ, а от принуждаващ характер. (Така Платон в "Тимей" разграничава ума от истинното мнение. Умът като орган за долавяне на истина се събужда посредством приучаване, което естествено предпоставя неравностойността между учител и ученик и може да служи като мека форма на принудата, докато правилните мнения възникват чрез аргументирано убеждаване. Правилните мнения са променливи, докато това, което познава разумът, който е отреден на боговете и по-малко на хо-

рата, остава непроменливо.)<sup>12</sup> Всъщност за истините от всякакъв вид важи това, което Le Mercier de la Rivière случайно казва за математическите истини: "Euclide est un véritable despote; et les vérités géométriques qu'il nous a transmises, sont des lois véritablement despotiques." Един век преди това Гроций, желаейки да ограничи властта на абсолютните князе, обяснява, че "и Бог не би могъл да повлияе върху две по две е четири". Той е смятал да си послужи с неопровержимостта на истината срещу политическата власт и едва ли е осъзнал, че едновременно с това е оспорил могъществото на Бога. Двете забележки биха могли да пояснят как в чисто политическа перспектива истината се отличава като конкурент донякъде в борбата за власт. Въпросът засяга изключително това, дали е достатъчно властта да се ограничи чрез конституции, гарантирани граждански права, разделение на властите, т.е. чрез фактори, които сами произтичат от политическата област, или извън тях е необходимо още някакво друго ограничение, което има своя източник извън политическото пространство и чиято легитимност е толкова независима от желанията и възгледите на гражданите, колкото волята на най-лошите тираните.

От гледна точка на политиката истината е деспотична и това обяснява защо тираните я ненавиждат и се боят от конкуренцията с нея, а, от друга страна, защо конституционните форми на управление, които не търпят бруталния натиск не се погаждат с нея. Фактите са извън всякакво споразумение и всякакво доброволно одобрение; всякакво изказване за тях и всяка размяна на мнения, почиства върху коректна информация, ще допринесат не малко за тяхното установяване. Човек може да спори с нежеланите мнения – те могат да се отхвърлят или може да се направи компромис с тях. Нежеланите съдържания на фактите имат една неподвижна костеливост, която не може да бъде разтърсена от нищо друго, освен от лицемерната лъжа. Трудността се състои в това, че фактичката истина, както

<sup>12</sup> Платон, Тимей, 51Д–52.

всяка истина, поставя изискване за валидност, което изключва всякакви дебати, а дискусиите, размяната и спора на мненията съставляват действителната същност на целия политически живот. В политическото пространство формите на мислене и споделяне, валидни за истината, стават по необходимост властолюбиви, те не се съобразяват с мнението на другите, а признак на политическо мислене е в разсъжденията да се вземат под внимание мислите и разсъжденията на другите.

Политическото мислене е репрезентативно в смисъл, че мисленето на другия винаги присъства. Аз си съставям мнение, като разглеждам определен предмет от различни гледни точки, при което си представям становищата на отсъстващите и така ги представям. Този процес на представяне не приема сяко определени, познати ми и застъпени от други възгледи. Не става дума нито за вживяване, нито за издирване с помощта на представната способност на някакво мнозинство, към което впоследствие да се присъединя. Става дума по-скоро с помощта на въображението, но без да се отказвам от собствената идентичност, да заема позиция в един свят, който не е мой, и от тази позиция да си съставя собствено мнение. Колкото повече подобни позиции мога да взема под внимание в моите собствени разсъждения и колкото по-добре мога да си представя какво бих мислил и чувствувал на мястото на другите, толкова по-развита е тази способност за вникване – гърците са я нарекли *Phronesis*, латинците – *prudencia*, а немците от XVIII век – *Gemeinsinn*, и толкова по-квалифициран ще бъде накрая резултатът от моите разсъждения, моето мнение. (Върху тази способност за "широк начин на мислене" почива способността за съждение, открита и описана от Кант в неговата претра "Критика". Неслучайно първоначално той я е нарекъл "Критика на вкуса" – за отбелязване е, че той не е осъзнал политическото значение на своето откритие.) За разлика от философското мислене, което става в уединеност, при която в определен смисъл оставаш със себе си – всъщност в една раздвоеност вътре в себе си, то процесът на формиране на

мнение, доколкото не се разглежда изобщо като размяна на мисли с другите, е свързан с мислимата наличност на тези, от чиято позиция се мисли. Докато философското мислене определено трябва да се освободи от света на общността, за да се придвижи напред само към своите предмети, то другото мислене остава свързано със света и с общото чувство, което прави възможно мисленето от позицията на другия. Единственото условие за въстъпване в сила на това общо чувство е безпристрастността, която познаваме от Кантовото "свободно удобоволствие", т.е. освобождаването от влечеността в частни и групови интереси. Естествено, можем да се откажем да се възползваме от тази способност и упорито да настояваме да не вземаме предвид нищо и никого, освен собствени или групови интереси. Всъщност няма нищо по-разпространено от липсата на въображение и способност за съждение, дори и при високо диференцираната интелигентност. Но това не променя обстоятелството, че действителното качество на едно мнение или на едно съждение зависи напълно от степента на "широкия начин на мислене" – независимостта от интересите.

На мненията не е присъща аксиоматична увереност. Те не са очевидни, а се нуждаят от обосноваване; те не се натрапват, а са резултат на обмисляне. Обмислянето, водещо до формиране на мнение, за разлика от мисленето, целящо истината, е дискурсивно – то преминава през локализациите в различните части на света, през съответстващите им и противоположните им възгледи за света, докато накрая от съвкупността на такива пристрастни частични възгледи не се дестилира един относително безпристрастен общ възглед. Ако процесът на формиране на мнения, който едновременно и преследва своя предмет и го прави отворен, за да може да се покаже от всичките си страни и във всичките свои аспекти и да стане по такъв начин прозрачен за разбиране, се сравни със съждението, претендиращо за истина, то последното действително по своеобразно непрозрачен начин. Истината на разума инспирира и управлява мисленето на разсъдъка;

фактическата истина дава на формирането на мнения предмета и го държи в рамки – но тези истини, макар и никога да не са съвместни, не прозират нито от природата, нито пък стават прозрачни в по-нататъшното изследване. Те осветяват, но самите те не могат да бъдат осветявани, тъй като в природата на светлината е заложено свойството да разпространява светлото, но самата тя да не може да бъде осветявана. Тази специфична за всички истини непроницаемост се проявява по-явно при фактическите истини, отколкото при истините на разума. За човешкия разсъдък истините на разума притежават убедителна очевидност и необходимост: това, което те казват, не може да бъде друго освен това, което са. Но при фактическите истини случаят не е такъв: за едно фактическо положение не може никога да се посочи обоснована причина защо сега то е такова, каквото е. Всичко, което се разиграва в областта на човешките дела – събитие, случка, факт – би могло да бъде друго и тази случайност няма граници.

Тъй като всичко ставащо в тази област зависи от случая, цялата философия преди Хегел отхвърля сериозното приемане във философията на сферата на човешките дела не си заслужава голяма мъка" – смята Платон<sup>13</sup> и е абсурдно да се търси мисъл в "сляпата случайност" (Кант) на поредността на събитията, която определя хода на света. Едва модерната философия на историята прави подобни опити, но те винаги са били насочени срещу "сляпата случайност" на чисто фактическото. Винаги е ставало въпрос за елиминирането на "Би-могло-да стане-иначе", присъщо на всички факти, чрез конструиране на една "по-висша" необходимост, която направлява последователността на събитията отвъд чисто фактическото и ѝ придава смисъл – Кантовият "скрит план на природата", който приема за "система" този иначе безпланов агрегат от човешки действия; "невидимата ръка" у А. Смит, "хитростта на разума" у Хегел или диалектиката на материалните отношения у Маркс. Ако истината се идентифицира с необходимостта, не може да има факти-

ческа истина. Ако в сферата на човешките дела се въведе понятието за необходимост, то както изглежда се приключва със сляпата случайност, но така се ликвидира и човешката свобода, която е немислима без "би-могло-да стане-иначе". Явно е, че тези теории не са политически, а исторически философии, което означава, че на областта на човешките дела се гледа от перспективата на историците. Поради обстоятелството, че това, което вече се е случило, винаги определя действителността, в която аз де факто живея, то в перспективата на ретроспекцията трудно мога да си представя, че то би могло да стане иначе, защото изведнъж би трябвало да си представя една свършено друга действителност – а това не е възможно, защото съществуват безкрайно много подобни потенциални действителности. Освен това за мен действителното е необходимо, защото е неотменяемо – и свободата на мненията не може да измени нищо, защото всяка промяна на света изхожда от това, което е и както то е. С други думи, перспективата на ретроспекцията, каквато е историческата перспектива, създава една оптична, т.е. екзистенциална илюзия: всичко, което в края на краищата става, създава всички други, изначално присъщи на дадена ситуация възможности от света, и човек не може повече да си представи, че би могло да стане и иначе.

Тази оптична или екзистенциална илюзия е присъща на ретроспективата наблюдател, но не и на действието, което се оглежда наоколо и обмисля бъдещето. За действието, което решава как да бъде понататък, фактите не са необходими – то никога не изпуска из очи "би-могло-да стане-иначе". Но от това следва, че фактическите истини са точно толкова неочевидни, колкото и мненията, и това може да бъде една от причините, защо в областта на мненията е лесно дискредитирането на фактическите истини с помощта на твърдението, че те са предмети на възгледа. Освен това установяването на фактическите истини е извън-

<sup>13</sup> Платон, Държавата 604-с (м.3, с. 407) и 486-а, Закони 803-8.



редно несигурно – изискват се очевидци, които са ненадеждни, или документи, записки и паметници от всякакъв род, които имат това общо помежду си, че могат да бъдат фалшифицирани. Ако фактичното положение е спорно, то за неговото утвърждаване са необходими свидетелства от същия род, но не и обмислящата ги инстанция. В края на краищата споразумението – точно както при различията в мненията – може да се постигне чрез решение на мнозинството – един напълно незадоволителен в този случай начин, тъй като нищо не възпрепятства мнозинството свидетели еднотушно да свидетелствуват фалшиво. Следователно, щом фактичката истина противостои на мненията и интересите в политическата област, тя е застрашена най-малкото като всяка една истина на разума.

Вече споменах, че оповестителят на фактите в известен смисъл е в по-неизгодна позиция, отколкото Платоновия философ, защото неговата истина не може да се позове върху трансцендентен произход и не притежава относително трансцендентните особености на истинските политически принципи – свобода, справедливост, чест, смелост, които инспирират човешкото поведение и се манифестират в него. Този недостатък има по-сериозни последици, отколкото обикновено се смята, защото следствията засягат не само личността на този, който казва истината, но и самата истина и нейния шанс да се наложи и да устои. Принципиите, инспириращи и манифестиращи се в действията, по силата на убеждението трудно се мерят с убедителната очевидност на истините на разума и мненията. За пример на философска истина избрах Сократовото изречение "По-добре е да понесеш неправда, отколкото да твориш неправда", защото то засяга човешкото поведение и има политически импликации. Мисълта, която и до днес е основно правило на цялата нерелигиозна философия на морала, може да служи в своята първоначална форма като пример за философска истина, защото почива върху специфичен философски опит. (Единственият конкурент в тази област е Кантовият "категорически императив", който може да се трансформира в съждение. Формата на императива връща естестве-

но към десетте Заповеди, които Кант е искал да обобщи в една формула. Същинският философски принцип, върху който почива "категорическият императив" е принципът на противоречието: "ти не трябва да си противоречиш". Крадеицът си противоречи, защото в откраднатото благо вижда своя собственост и настоява за закона: "ти не трябва да крадеш", закрилящ откраднатото така, както и всяка друга собственост. Принципът на противоречието дължи своята основна, предхождаща всички останали правила на мислене, валидност на условията на мисленето, които Сократ е открил в "диалектичното" общуване със съмишленици.) От Платоновите диалози ни е известно, че Сократовото съждение (един принцип, а не императив!) първоначално е въздействувало като парадокс, че като мнение е можело лесно да се обори и че са се провалили всички опити да се утвърди с помощта на аргументи. Що се отнася до Сократово-Платоновите аргументи, то те не могат да убедят учениците им, а камо ли противниците. (В началото на "Държавата" ние научаваме за опита на Сократ да убеди своя противник Тразимах, че справедливостта е по-добра от несправедливостта. Резултатът е, че дори неговите привърженици – Главкон и Адимант привеждат аргументи срещу него, но не защото Тразимах ги е убедил. Те само показват, че нито един аргумент не е окончателен и Сократ се удивява, че те така "силно говорят за несправедливостта, без да са убедени, че несправедливостта е по-добра от справедливостта". Те са убедени, че Сократ е казал истината, преди да е почнал да я "доказва" и всичко, което той привежда не само не способствува за убеждаване на неубедените, но и не може да укрепи убежденията в тяхното убеждение.)<sup>14</sup> В Горгий Сократ посочва основата, върху която почива съждението: "Що се отнася до мен, мисля, че е по-добре лирата ми да е разстроена и да

<sup>14</sup> Платон, Държавата, 367. Виж също "Критон", 49Д (Платон, т. 1), където Сократ казва: "Знам, че малцина са съгласни и малцина ще са съгласни с това. А които мислят така и които не мислят така, се различават в решенията си и като виждат, че решенията им са различни това ги довежда до необходимостта да се презират взаимно".

ръководя лошо обучен хор, да не съм в съгласие с мнозинството от хората и да съм на противното мнение, отколкото да не бъда в съгласие с един-единствен човек – със себе си, и да си противореча."<sup>15</sup> Да се твори неправда е противоречие за този, който знае, че е неправда – и това противоречие е непоносимо. За философа, както Платон го е разбирал, този аргумент е убедителен, защото според него самото мислене е диалогично: то е мълчалив диалог между мен и самия мен.<sup>16</sup> Доколкото екзистенцията на философа се актуализира в мисловната дейност, тя се състои в артикулиращото общуване със самата себе си. При това раздвояване в мълчаливия диалог на партньори, които живеят в една личност и не могат никога да се разделят един от друг, мислителят всъщност има интерес да не се намира в общество на лъжец или убиец. Мислителят, т.е. човекът, доколкото мисли, не може да си позволи да твори неправда, защото той трябва да държи непокътната целостта на партньорите в мълчаливия диалог със себе си, ако не иска да загуби напълно способността да мисли и да философствува.

За човека като мислещо същество принадлежащият към философията на морала Сократов тезис е не по-малко очевиден отколкото една математическа аксиома. За човека като действащо същество, което се грижи повече за света и общото благо, отколкото за своето добро здраве (включително и душевно здраве), Сократовият тезис въобще не е убедителен. От Макиавели до Макс Вебер по различен начин се е обръщало внимание върху опустошителните за всяко общество последици от следването на етическите предписания, засягащи човека като отделна личност по Сократов, Платонов или християнски маниер. Аристотел е протестирал да се предоставя на философа влияние в политическата област, дълго преди предупрежденията на Макиавели, че не е добре да се държиш по християнски в политическата сфера и да се отплащаш с добро на лошото (светът може да стане само по-лош, ако хората не противостоят на лошото). "Самозагрозеността на мислещия за самия себе си" (Ясперс) няма нищо общо с това, което се разбира под полза и собствена изгода.

Разбира се, "по-изгодно" е да твориш неправда, отколкото да понесеш неправда; заради мисления диалог със себе си трябва да се откажеш от тази позиция на изгодата. Как трябва – пита Аристотел – да се повери грижата за общото благо, за здравите интереси на държавата на тези, които, така да се каже, по професионални причини не би трябвало да се тревожат за това, което ги облагодетелствува или ощетява?<sup>17</sup>

Философската истина засяга човека като единичност и затова по своята същност е неполитична. Ако философът все пак поиска да направи своята истина валидна в спора на мненията, той винаги ще търпи поражение и от този провал ще следва извода, че истината (или "духът") е безсилна – една всеизвестна истина, която заслужава да ѝ се отгледат такова значение, каквото е в случая с математика, който не може да изчисли квадратурата на кръга, и му хрумва да се олаква, че кръгът не е квадрат. Тогава той може, подобно на Платон, да се огледа за някой философски надарен тиранин и в най-добрия и невероятен случай на успех той би могъл в името на "истината" да изгради едно от познатите ни от политическите утопии деспотства – политически казано, то не би се различавало от другите форми на тирания. Ако успее, което е малко вероятно, да създаде такова господство без помощта на сила, той би празнувал Пирова победа. Това би било възможно, само ако мнозинството случайно се съгласи с него и неговата истина. Истината би дължала своята победа не на убедителната си очевидност, а на одобрението от мнозинството, което утре може да бъде на друго мнение и да одобрява вече други възгледи. Философът, който се впуска в борбата на мнения и сили, принизява истината до просто мнение, до един от многото възможни и действителни възгледи.

<sup>15</sup> Платон, Горгий, 482 (т. 2).

<sup>16</sup> Виж преди всичко "Теетет" 189–190 (т. 4) и "Софистът" 263–264 (т. 4).

<sup>17</sup> Аристотел, Никомахова етика, 6 кн., преди всичко 1140 В9 и 1141 В4.

Тъй като философската истина съдържа елемент на неумолимост, на убедителна очевидност, тържавният мъж може при определени условия да се опита да се възползува от тази неумолимост за политически цели. Както философът се подвежда от силата на мнението, така и политикът може да бъде подведен от неумолимостта на истината. Както е известно, при провъзгласяване на независимостта на Америка Джеферсън обявява определени "истини за убедително очевидни" (selfevident) с цел да постави извън всякаква дискусия това, по което е имало принципно единодушие сред дейците на революцията; по подобие на математическите аксиоми те изразяват убеждения, чието одобрение не зависи от желанието на хората, а са очевидни за човешкия дух.<sup>18</sup> Обявявайки "ние считаме тези истини за убедително очевидни", той се съгласява, че тезата "всички хора са равни по рождение" не е убедително очевидна, а е резултат от споразумение и, следователно, равенството между хората, доколкото то трябва да бъде политическо релевантно, е дело на мнението, а не самата "истина". На това политическо мнение отговарят философски и религиозни съждения, издигащи претенция за истина, от рода на равенството на хората пред бога или пред смъртта, или констатацията, че всички хора принадлежат към един и същи род на animal rationale. Но никое от тези съждения не е имало практически политически следствия, защото изравняващият фактор – Бог, смъртта или природата на рода "човек" – трансцендира сферата, в която се разиграва човешкият живот. Подобни истини имат място не в между-, а в една над-човешка област и затова при понятието за политическо равенство не може да става дума нито за модерния, нито за античния смисъл. Твърдението за равенството на хората по рождение не е нито убедително очевидно, нито пък може да се докаже. Ние се придържаме към този възглед, защото свободата е възможна само сред равни и защото смятаме, че радостта от свободния съвместен живот и общуване е за предпочитане пред съмнителното удобство от господството над другите. Би могло да се каже,

че това е предмет на Вкуса и в политическо отношение подобни предмети на Вкуса са от голямо значение, защото малко са нещата, по които хората се различават така фундаментално един от друг, както по тях. Качеството на един човек, независимо дали търсим или отбягваме общуване с него, зависи от решението му по подобни въпроси. Това не пречи те да бъдат дело на мнението, а не на истината – както и Джеферсън е допуснал против волята си. Валидността им е свързана със свободни споразумения, които от своя страна се осъществяват чрез дискурсивно и репрезентативно мислене, и след това се разпространява с помощта на политически общоприети средства за съобщаване и дискусия.

Сократовото "по-добре да понесеш неправда, отколкото да твориш неправда" е съждение, а не заповед и при това съждение, което издига претенцията за истина, и, следователно, не е мнение. Политически тезата би могла да остане без всякакви последици – няма политическа инстанция, която да ѝ съответствува. Но за практическото поведение безспорно е изключителното ѝ значение, което може да се мери само с това на религиозните заповеди, абсолютно обвързващи поведението на вярващите. Не противоречи ли това на обичайното убеждение в безсилието на философските истини, подкрепено с многобройни примери от Платоновите диалози за невъзможността да се докаже валидността на подобни истини. Това, което прави валидна претенцията за истина на Сократовата теза, очевидно е едно доказателство от специфичен род, а именно обстоятелството, че Сократ е рискувал живота си за тази истина и то не когато се е явил пред съда в Атина, а когато се е противопоставил на неизпълнението на смъртната присъда. (Сократ е понесъл неправда чрез присъдата, но тя легално е била неоспорима и измъкването от нея би означавало да се твори неправда.) Сократ е дал пример, който стотици години е останал незабравим, и това изпробване на случая

<sup>18</sup> Jefferson, Draft Preamble to the Virginia Bill Establishing Religious Freedom.

Всъщност е единственото "доказателство", на което философските истини са способни. Ницше е имал право, когато е казал, че "държа на философа дотолкова, доколкото е в състояние да даде пример"<sup>19</sup>. Както философската истина за тези, за които тя не е убедително очевидна, може да се "докаже" само чрез практиката, така тя може да стане политическа релевантна, когато ѝ се удаде да се манифестира в образа на един пример. Във всеки случай това важи за философската на морала, чиято склонност към казуистика е позната – нито един етичен принцип, който не съответствува на божествените заповеди, не може да се верифицира убедително по друг начин освен чрез пример. Ние например разбираме какво е смелост, когато си представяме Ахил, а ако искаме да знаем какво представлява доброто, ще си представяме Христос от Назарет или Свети Франциск. Примерите поучават или убеждават чрез внушение, така че да ни изглежда, че ние подражаваме (например imitatio Christi), че се държим в съответствие с даден пример, винаги когато поведението ни е в смисъл на един морален принцип. Както Джеферсън случайно отбелязва, това е причината "четенето на крал Лир да събужда много по-въздействащо чувство за синовен дълг, отколкото всички сухо написани етически и теологически томове за този дълг"<sup>20</sup>. "Дори в религията – смята Кант – където без съмнение всеки трябва да извлече от самия себе си правилото на своето поведение, тъй като остава и сам отговорен за него и не може да прехвърли вината за постъпките си върху други учители или предшественици, не ще може никога да се постигне толкова чрез общи предписания, които се получават от духовници или философи или които можем да получим от самите себе си, колкото чрез един пример на добродетел или святост." В тази връзка Кант говори за "единични предшественици", на които не се подражава, а които се "следват" докато се стигне до "същите изводи, от които той самият е черпил"<sup>21</sup>.

Колкото го философа, то тази верификация на теоретично съждение чрез изпробването му посредством пример

представлява пограничен опит, така както цялата философия на морала, в рамките на която верификацията е възможна, може да се счита за погранична област между философията и политиката. Когато философът дава пример и "придумва" мнозинството по съответния му единствен и позволен начин да му вярва и да го следва, то по този начин той вече започва да действа. Днес, когато няма философско съждение, било то и преизвикателно, което да застрашава живота на своя автор, е изчезнал и този последен шанс за валидност на истината в политическата сфера. В нашите разсъждения тази възможност за верификация по принцип съществува за вестителя на истините на разума, но тя не съществува за лицето, което изказва фактическа истина. Фактическите истини не съдържат принципи, които да инспирират действия или към които човек да се ориентира – те не манифестират нищо, освен едно фактическо положение. Ако някой стигне до идеята да постави на карта своя живот за установяване на фактическо положение с цел верификацията му, то той просто би се срещнал, защото в неговото действие би се манифестирала смелост или дори своенравие, но не и истината за неговото съждение, нито пък самата негова истинност. Защо и един лъжец да не е достатъчно упорит в своите лъжи, преди всичко в политическата сфера, където той би трябвало да се чувства задължен да не казва истината от патриотични мотиви или заради представянето на легитимни групови интереси?

#### IV

За разлика от истините на разума, чиято противоположност са заблудата, илюзията или голото мнение, нямащи нищо общо със субективната истина, противоположното на фактическата истина е съзнателната неистина или лъжата. Естествено и тук има заблуда, но тя не е

<sup>19</sup> В "Schopenhauer als Erzieher".

<sup>20</sup> В писмо до W. Smith от 13 ноември 1787 г.

<sup>21</sup> Кант, Критика на способността за съждение, С., 1980, с. 171.



специфична. Важното във връзка с фактите е, че ние се сблъскваме с един друг враг на истината, и че умишлените неистини принадлежат към принципално по-друг род съждения, отколкото констатациите – верни или грешни, които не целят друго освен да кажат това, което е. Констатацията на едно фактическо положение, например: Германия нападна Белгия през август 1914 г., сама по себе си не е политическа, а придобива политическо значение в определено отношение. Обратното твърдение (Белгия нападна Германия), считано за абсурдно от Клемансо, който все още не е познавал изкуството за фалшификация на историята, по начало е политическо и по друг начин то не може да се разбере. То представлява опит за промяна на миналото и всички твърдения, целящи промяна на съществуващото, са форми на действие. Същото се отнася и за случая, когато лъжецът не разполага с власт, за да утвърди публично своята фалшификация като истина и поради това я представя като свой възглед за нещата, ангажирайки правото на свобода на мненията. От това средство често са се възползвали вражески групи, а в една политически неграмотна публичност произтичащата от това бъркотия може да бъде значителна. Зачистването на разделителната линия между фактите и мненията представлява една от формите на лъжата, която пък като цяло принадлежи към модусите на действието.

Докато лъженето винаги първоначално е действие, то казването на истина, било то фактическа или на разума, не е такова. Чрез акцентирането на определени факти може да се направи опит да се играе политическа роля и с цел разширяването ѝ да се използва политическото изкуство на увещаването и убеждаването, което в повечето случаи представлява опит за поставяне на определени факти в служба на групови интереси. Аналогично на философа, печелещ Пирова победа, когато успее да обоснове своята истина като господстващо мнение, то и повествователят, когато поставя своята информация в услуга на групови интереси и формации на властта, си отнема единствения шанс да накара да бъдат изслушани непри-

ятните факти и това е неговата лична достоверност. Този, който говори от името на интереси и власт, не може да се ползува с доверие. Като личност той вече не може да дава гаранция за това, което или звучи неправдоподобно, или противоречи на интересите на мнозинството. Неговата достоверност зависи именно от независимостта и целостта му. В политическата сфера едва ли има такъв типаж, който да предизвика толкова оправдано съмнение в своята истинност, както професионалният вестител на истината, който заблуждава с илюзията за предугаждана хармония между интереси и истина. Лъжецът, напротив, не се нуждае от подобно съмнително средство, за да си пробие път в политиката. Той има голямо преимущество да се намира винаги вътре в политиката. Каквото и да казва, то не представлява изказ, а действие, защото казва нещо, което не е, тъй като иска да промени съществуващото положение на нещата. Той е благодетелствуван от несъмненото родство между човешката възможност да променя нещата и загадъчната способност да казва, че "слънцето греє", когато навън вали като из ведро. Ако нашето поведение действително беше обусловено така, както някои изследователи на поведението убеждават, то никога не бихме били в състояние да извършим това малко чудо. Това означава, че възможността да лъжем – но в никакъв случай способността да казваме истината – принадлежи към малкото данни, потвърждаваща доказателствено действителното съществуване на свободата. Ние можем само да променяме отношенията, сред които живеем и които ни служат, защото въпреки цялата обусловеност сме относително свободни от тях и именно тази свобода прави възможното лъженето, което едновременно злоупотребява с нея и я извращава. Ако, както видяхме, в същността на написването на историята влиза разбирането и неправилното разбиране на човешката история от аспекта на необходимостта, то в същността на политиката влизат възможностите за надценяване на свободата. Както историкът е склонен да няма високо мнение за свободата, така поли-

тикът винаги ще клони към не съвсем точно възприемане на истината и към боравене с фактическите положения по свое желание.

И в областта на действията организираното лъжение може да бъде граничен феномен, но важно е, че противоположното му – изказът на съществуващото – само по себе си не води до нито един вид действие. При нормални условия човек е подтикнат да се примири, че нещата съществуват така, както са. (Това естествено не трябва да означава, че обнародването на фактите не е легитимно оръжие в политическата борба или че фактическите състояния от всякакъв вид могат често и легитимно да подпомогнат изискванията на социалните или етническите групи.) Истинността никога не е причислявана към политическите добродетели, защото в действителност тя е допринасяла малко за същинската политическа работа – промяната на света и на обстоятелствата, при които живеем. Нещата се променят, когато общността по принцип се служи с лъжата като политическо оръжие – както е в случая с тоталното господство. Тогава истинността като такава, дори и да не се подпомага от групови или властнически интереси, може да се превърне в политически фактор от първостепенно значение. В ситуация, където се лъже по принцип, а не само случайно, човек, казвайки просто какво всъщност е, започва вече да действа, дори и без да подозира това. В свят, в който се борава с фактите според желанието, дори най-простата констатация на фактите представлява заплаха за властимащите.

Но дори и в тази ситуация изказването на фактически истини е в по-неизгодно положение, отколкото изразяването на истини на разума. Аз вече споменах за обхвърщащата случайност, присъща на всички факти: тъй като винаги е могло да се действа и иначе, фактите не притежават убедителна очевидност за човешкия разсъдък – в повечето случаи те все още не са явни. Лъжецът може свободно да открива и променя "факти" и така той има възможността да се насочи към това, което е подходящо или просто се очаква от неговата публика. Във всички случаи

това, което той е трябвало да изнесе, ще звучи по-убедително и едновременно по-логично, защото е изманипулиран елементът на изненадата – същинският признак на всички събития. Не е само истината на разума, която във формулировката на Хегел поставя здравия човешки разсъдък с краката нагоре: здравият човешки разсъдък, дори и да не засяга ничии специални интереси, в повечето случаи е също толкова малко подготвен за действителността.

Организираното манипулиране с фактически състояния и мнения е относително нов феномен – на Изток е познат чрез постоянното преписване на историята, на Запад – чрез пропагандното изкуство на "image-making" и чрез поведението на държавните мъже. Традиционната политическа лъжа, както я знаем от историята на дипломатията и на държавната политика, засяга или действителни тайни – факти, които не са публично достояние, или намерения, на които не е отредена същата достоверност, както на свършените факти. Това, което протича само в нас – намерения, мотиви и други подобни, не е действителност, а възможност и това, което е замислено като лъжа винаги може да стане истина. При организираното политическо лъжение, с което днес се конфронтираме, не става дума за тези неща. Тези лъжи не засягат тайни, а фактически положения, които в общи линии са известни. Сегашното списване на историята в светската Русия може безнаказано и ефикасно да отрече факти, за чиято реалност всеки може да си спомни. Същото се отнася и за популярното на Запад image-making, при което всичко, пречещо на желания image на дадено събитие, може безнаказано да се изхвърли под масата. Този изготвян от политическата пропаганда образ не трябва да ласкае оригинала като портрет, а да го подменя. С помощта на техниките на масмедията този ерзац се разпространява доста по-внушително, отколкото самия оригинал. В края на краищата не трябва да забравяме, че извън тези пропагандни техники днес ние се конфронтираме с видните държавни мъже, които, както Агенауер или Де Гол, са могли в продължение на

десетилетия да залагат във фундамента на своята политика откровени неистини – например, че Франция се числи към победителите във Втората световна война или че "варварството на националсоциализма било възприето от отнositелно малък процент от немския народ"<sup>22</sup>. "Credibility gap" на някогашния президент на Съединените щати, т.е. пропастта между фактичката реалност и публичните изказвания на Л. Джонсън, е явна и вдигна голям шум в Америка, където на истинността се държи много повече, откъдето и да било другаде. Дори тук тази страна на Аера Johnson не изигра голяма роля в опозицията срещу политиката на правителството. Макар целият свят да знаеше, че студентските външения във Франция и президианката от тях генерална стачка бяха посрещнати критично от комунистическата партия и синдиката, Де Гол можа да си позволи да твърди, че комунистите искали да завземат властта във Франция, и то в момент, когато поради стачката не е имал на разположение всесилните комуникационни и манипулационни средства на радиото и телевизията. Лъжата представляваше удобен случай, защото той беше откровено заставащ от армията да направи завои надясно. Важно обаче е, че през последните десетилетия навсякъде така са привикнали към този род политика, че едва ли някой се шокира.

Всички подобни лъжи, даже и техните автори да не съзнават това, са потенциално насилствени. Всяко организирано лъжение е склонно да разрушава това, което е решило да отрича, при все че само тоталитарните власти знаят да манипулират съзнателно с лъжето като начало на унищожението. Когато Хитлер в известната реч пред Райхстага на 30.01.1939 г. обяснява, че "еврейството (е замислило) интернационална световна война за унищожаване на арийските народи на Европа" и че този път еврейството ще загине<sup>23</sup>, то с езика на тоталитарния властник той ясно оповестява: аз подготвям война и унищожение на евреите. Когато Троцки научава, че неговото име не е вписано в Сталиновата версия на историята на Руската революция, той е

трябвало да разбере Сталиновото намерение да го убие – най-малкото защото очевидно е по-лесно да се отстрани от книгите по история едно публично известно име, когато едновременно с това и носителът на името може да се отстрани от света. Различиято между традиционното и модерното политическо лъжение в основата си се свежда до различие между премълчаване и унищожение.

На традиционните лъжи е присъщо неистините да засягат винаги само подробности и да не мамят буквално; в същността си те са служили да прикрият определени неща от врага и да го измамат. Ретроспективно погледнато, чрез тези две ограничения областта на политическата лъжа е така стеснена, че ни се струва безобидна. В края на краищата фактите се намират в определена връзка, в която единствената лъжа, нецеляща промяна на целия контекст, остава празнина. Историкът знае да открива такива лъжи, като доказва несъвместимости, пролуки или явно скалпени части. Докато връзката остава непокътаната, лъжата в известен смисъл знае се показва. Второто ограничение засяга тези, за които лъжето е занаят. Те принадлежат към тесния кръг от държавни мъже и дипломати, които помежду си не само знаят истината, но и я изговарят, и така я съхраняват. Те са могли да мамят другите, но не са били измамани измамници, т.е. жертви на своята собствена лъжа и не е трябвало да се страхуват от самоизмамата. Това вече не е характерно за организираната масова лъжа на модерния свят – изчезнали са заложените в самия предмет омекобяващи обстоятелства и ограничения.

Какво означава това за проблематиката на лъжето и защо съвременните

<sup>22</sup> Относно Франция виж превъзходната статия на Herbert Lüttnus "De Gaulle: Pose and Policy". – In: Foreign Affairs, Juli 1965. Агенсауер аз цитирам по американското издание на I том на неговите спомени (Memoirs 1945 – 1953, 1966, S. 89), където се позовава на окупационните сили за легализиране на това изказване. След това през годините като канцлер той многократно го е повтарял.

<sup>23</sup> Често цитираното място в тази реч се намира в: Der Führer vor dem ersten Reichstag Großdeutschlands, 1939.

image-makers не могат да лъжат, без сами да се излъжат? Защо самоизмамата е най-опасната форма на лъжето, както за света, така и за лъжеца? Не става ли дума по-скоро за личността на лъжеца и неговата любов към истината в случай когато той не е в състояние да мами другите преди да е измамил себе си, когато – както Антонио в "Бурята" – е трябвало "да направи от своята памет такъв грешник, че да има вяра на собствената си лъжа"? Накрая трябва да повторим въпроса – вероятно най-обезпокояващия: щом модерните лъжи не се задоволяват с подробности, а преиначават цялата връзка, в която се появяват фактите, и така предлагат на действителността една нова връзка, то какво всъщност пречатства тази лъжлива действителност да стане пълноценен заместител на фактичката истина, при който лъжливите подробности ще се вмъкват също така несвързано, както сме свикнали от истинската реалност?

Един средновековен анекдот може да даде яснота как при определени обстоятелства не е толкова просто да се мамят другите, без сам да останеш измамен. В него са разказва за един часовик, който стои на пост на градската кула и решава да изиграе шега на града – в условията на пълен мир да обяви за нашествие на врага. Успехът бил поразителен: не само целият град тичал към крепостната стена, но и самият часовик тичал последен. Шегата има сериозен фундамент. Тя показва колко много нашето съзнание за реалността се определя от това, че ние делим света с другите хора. Тя показва и колко голяма сила на характера е нужна, за да се придържаме към истинното или към измисленото, в което другите не вярват или което им е непознато. Това обаче означава, че лъжецът става жертва на собствената си лъжа толкова по-сигурно, колкото по-успешно може да я разпространи в света. И още, измаменият измамник, именно защото вярва на своите лъжи, ще изглежда много по-правдоподобен, отколкото този, който съзнателно и суверенно казва истината и не се хваща на въдицата. Само самоизмамата може да създаде впечатление за истинност – много често в спора върху фактите, в който всеки об-

винява другия в лъжа, се оказва решаващо впечатление, което личността създава.

В оценката на различията между лъжа и преиначеност малцина стигат до правилно схващане на мисълта на Ясперс: "Да лъжат обикновено могат само напълно искрените"<sup>24</sup>. Срещу многообразните умения на самоизмамата – от лъжата в живота до принципиалната преиначеност стои напълно толерантно публичното мнение и тази толерантност често е за сметка на суверенното хладнокръвно лъжение. Все пак в литературата има примери, в които е валидна една друга оценка на тези неща. В началото на "Братя Карамазови" в манастира бащата, закоравял лъжец, пита Стареца: "каково трябва да направя, за да наследя вечен живот?". Старецът отговаря: "Най-вече себе си не лъжете. Онзи, който лъже себе си и слуша собствената си лъжа, стига до там, че вече никаква истина нито в себе си, нито наоколо може да разпознае"<sup>25</sup>. Всъщност това е определящото. Ако искаме аргументирано не да го кажем, а да подкрепим тезата "По-добре е да лъжеш другите, отколкото самия себе си", която считаме за вярна, то към виждането на Достоевски, че само закоравелият лъжец съзнава разликата между истина и неистина, би трябвало да добавим, че на истината може да се служи по-добре с лъжеца, отколкото с излъгания, който е хлътнал в неговите собствени лъжи – истината не е изчезнала напълно от света и в самия лъжец тя намира своето последно убежище. Осакавяването на света не е окончателно, както не е окончателно и осакавяването, което лъжецът сам си причинява: той е излъгал, но той не е излъган. Осакавяването на света не е завършено, защото който лъже на своя глава не може да причини нищо повече, освен частични щети.

Именно за тази възможна окончателност и завършеност, непозната преди, става дума при организираната манипулация на фактически положения, която днес

<sup>24</sup> K. Jaspers, Von der Wahrheit, 1947, S. 559.

<sup>25</sup> Цит. по изданието Събрани съчинения в 12 т., т. 9, С., 1984, с. 46.



срещаме навсякъде. Даже в страни, в които държавната власт все още не е монополизирала разпространяването на новините, а с това и натиска върху решението какво официално да се признае за факт, гигантски организации на интересите се грижат слоевете от населението да продължават да бъдат завладявани от един вид манталитет на "Staatsräson", който преди е определял само външната политика и чийто най-страшни безчинства са се проявявали действително в случаи на нужда. Освен това техниките на търговските реклами са навлезли дълбоко във вътрешнополитическите методи на пропагандата на държавите, където мненията, убежденията и политическите практики се продават на народите като сапун и парфюм. За разлика от лъжите във външната политика, която винаги е обърната към враг отвън и която не трябва непременно да определя вътрешнополитическия живот на нацията, създадените за вътрешна употреба имиджи представляват голяма заплаха за цялата действителност на опита на народа, и първите жертви на този модерен начин на лъжение естествено са самите создатели на тези фикции. Простата представа за чудовищния брой на тези, които утре ще бъдат готови да отнемат техните продукти, е поразителна. Как може да не е вярно нещо, в което мнозинството е убедено? Макар истинските и в повечето случаи публично непознати автори на тези лъжи все още да знаят какви цели са възнамерявали да постигнат и какви вътрешно – или външнополитически противници е трябвало да бъдат оклеветени, то масовият характер на жертвите показва неизбежния резултат, че цели народности групи, класи или нации се ориентират към лъжите, вместо към фактите.

Това, което следва, става почти автоматично. Измамниците, както и измамните, за да държат непокътната своята "картина за света" трябва да се грижат преди всичко техният пропаганден имидж да не бъде застрашен от никаква реалност. Получава се така, че този род пропаганда се чувства по-малко заплашена от действителния противник и вражеските интереси, чиято информация не се

възприема, отколкото от хората вътре в групата, които настояват да се говори за фактически състояния и събития, не отговарящи на имиджа. Съвременната история е пълна с примери за възприемане на обикновената кореспонденция като по-опасна и агресивна, отколкото вражеската пропаганда. С други думи, така важната в политиката способност за разграничаване между враг и приятел не може да функционира повече. При това не трябва да подменяме изложените съображения срещу самоизмамата с "идеалистични" аргументи срещу лъженето изобщо и срещу прастарото умение да се мами врагът. Тук не става, или все още не става дума за морални въпроси. Казано политически, става въпрос за това, че модерното умение за измама е от естество да трансформира външнополитическите конфликти във вътрешнополитически, например международен спор или борба между определени социални групи да бъдат оставени да се пренесат във вътрешнополитическия живот на нацията или вътре в класата. Достатъчно добре познато е действието на този ефект на бумеранга в периода на студената война. Консервативните критици на широката демокрация често са посочвали опасността за външната политика от тази форма на държавата (без да споменават монархиите или олигархиите като своеобразни опасности). Силата на тяхната аргументация лежи в неоспоримия факт, че при силноразвитите демокрации измамата без самоизмамата е почти невъзможна.

При сегашните условия на глобални съобщения и комуникации нито една власт дори само приблизително не е достатъчно силна, за да запази херметически сигурността на тези пропагандни фикции. Поради това животът на фикциите е относително кратък – те се разпадат още преди нещата да станат сериозни и действителността да сложи край на нечистата игра на пропагандата. Докато се води пропагандна борба между противоречащи си имиджи, частичните факти непрестанно се разкриват и заплашват да провалят цялата работа. Това не е нито единственият, нито решаващият начин, по който действителността си отмъщава на лица-

та, решили да я игнорират. Дори едно съвременно правителство, т.е. една модерна версия на Рах Романа, не би удължило чувствително живота на пропагандните фикции. Какво би станало в условията на една затворена, несмущавана отвън система можем да разберем най-добре по относително херметично улажнените системи на тоталитарните апарати за господство, които все още предлагат действена защита на идеологиите и на фикциите срещу действителността и истината. Но дори и там се оказва, че не е така просто да се справиш с упоритостта на фактите. Например, сега, когато всички членове на руския Централен комитет са разобличени като прегатели, какво трябва да стане (както четем в един меморандум от 1935 г. в Смоленска област) "с речите на Зиновиев, Каменев, Риков, Бухарин и други, които те са държали на партийни конгреси, на заседания на Централния комитет, на Коминтерна, на конгресите на Съветите и т.н.? А с Лениновите ръкописи, които Каменев е издал? Какво да се прави с един брой на "Комунистически интернационал", където е поместена статията на Троцки? Дали просто да не се конфискува броят?"<sup>26</sup> Подобни въпроси могат да бъдат решени веднъж завинаги, ако мащабът на начинанието е изключителен. По-лошото е, че подобни еднократни решения изобщо са невъзможни, защото неистините, предлагани като заместител на действителността се нагаждат според съществуващите отношения и потребности, които постоянно се променят. Щом политическата линия се променя, всичко трябва да бъде ревизирано отново – учебниците трябва да се напишат отново, трябва да се отстранят страници от речниците и да се подменят с нови, трябва да изчезнат имена от енциклопедиите и да се заменят с нови, често напълно непознати и т.н. Макар тази перманентна ревизия да не дава по никакъв начин опорна точка на действително съществуващото, тя все пак е недвусмислен признак, че всичко, което носи шемпъла на публичността, е преиначено. Често е било отбелязвано, че най-сигурният резултат от така нареченото промиване на мозъците е не промененото убеждение, а

цинизмът на отказа да се признае нещо за истинно. Там, където фактите се заместват последователно от лъжи и тотални фикции, се оказва, че няма заместител на истината. Като резултат, не лъжата се възприема като истинна, а истината се очерня като лъжа, унищожава се човешкото чувство за ориентация в областта на действителното, която, от своя страна, не може да функционира без разграничението между истина и неистина.

Срещу тази болка няма лек, защото тя е следствие от присъщата на всички факти популярност. Поради това, че всичко, което става, би могло да бъде иначе, преглъненото стоят открити неограничени възможности. Тази безграничност на възможностите лежи в основата на последователното лъжение. Само случайната целенасочена лъжа има действителни шансове да се утвърди в света. Съвременните пропагандни и рекламни техники, заети с приспособяване на своите фикции и имиджи към променящите се обстоятелства, се носят без посока в едно море от възможности, в което вярата в собствениите машинации не може да ги спаси. Вместо да предложат полуподходящ заместител на действителността и на фактичността, те връщат фактите и събитията, които са искали да отстранят от пътя си, отново при тези възможности, от които първоначално са изкристализирали като действителност. Най-ясният признак на фактичността на един факт е това упорито Тук, което в края на краищата характеризира действителността по необясним и неопровержим начин. В противоположност на това обстоятелство пропагандните фикции се отличават с убедителна подреденост на всички частични данни в тях, с пълно обяснение на всеки факт и това само от време навреме им придава превъзходство. А за това им липсва неотменимата стабилност на съществуващото, което сега е именно така, а не иначе. Последовател-

<sup>26</sup> Меморандумът се намира в издадените от Merle Fainsod под заглавието *Smolensk under Soviet Rule*, 1958 документи от тогавашния партийен архив, попаднал в ръцете първо на немците, а след това и на коалицията.

ното лъжение в истинския смисъл на думата е безпочвено и тласка хората в безпочвеността, без да е в състояние да създаде друга почва, върху която хората биха могли да стъпят. Монтен го е казал окончателно: "Si, comme la vérité, le mensonge n'avait qu'un visage nous serions en meilleurs termes. Car nous prendrions pour certain l'opposé de ce que dirait le menteur. Mais le revers de la vérité a cent mille figures ets un champ indéfini".<sup>27</sup>

Така възниква един неотменим афинитет между лъжението и действието в широк смисъл, между нашата способност да променим света и нашата способност за политическо действие. Но този афинитет е ограничен и границите са същите като тези пред човешката способност за действие. Този, който вярва, че чрез пропагандните фикции възприема само онези промени, които изглеждат желани, предписва на лъжението повече сила, отколкото то притежава. Изграждането на бутаторното, така популярно сред политиките и пропагандаторите от слаборазвитите страни, няма никога да доведе до създаване на истинското, а само до разпространение на едно илюзорно мислене на желаемото и до усъвършенстване на разнообразното умение за лъжение и заблуждение. Пред действието се открива само бъдещето, но не и миналото (всяка фактическа истина естествено се отнася винаги до миналото), нито пък настоящето, доколкото то е резултат от миналото. Ако миналото и настоящето се разбират изключително само от гледна точка на бъдещето и се променят по целесъобразен лъжлив начин – от гледна точка на действието, то съществуващото се преобразува обратно в неговата първоначална и едновременно преддействителна потенциалност, и по такъв начин на политическото пространство се отнема не само стабилизиращата сила на действителното, но и се унищожава този пункт в него, от който тръгва активната намеса за промяна или за начало на нещо ново. Тогава възниква възбудената и стерилна усърдност, много характерна за някои млади нации, които са имали нещастията да видят светлината на света във време на перфектни пропагандни техники.

Не бива повече да ни учудва положението, че при фактите, чието поддържане зависи от желанието на властниците, нещата вървят зле. Важното в нашия случай е, че властта по своята същност никога не е в състояние да предложи заместител на сигурността и стабилността на фактическата действителност, кореняща се в миналото, т.е. в едно измерение, което принципно е лишено от нашата намеса. Фактите са упорити и въпреки своята нахърнимост, за която говорихме в началото на нашите разсъждения, те притежават една рядка жилавост, свързана с невъзможността да бъдат отменени резултатите от човешките действия за разлика от продуктите на производството. По упоритост фактите превъзхождат всякакви комбинации на властта. На властта не може да се разчита: тя възниква, когато хората се сдружават и организират в името на една определена цел и изчезва, когато целта се достига или изгубва. Заради вътрешноприсъщата ѝ несигурност властта не може да предложи сигурно място нито на истината и действителността, нито на неистината и желаемите фикции. Политическото мислене и оценка се движи между опасността да третира фактическото като необходимо и неотменимо и другата опасност – да отрича фактическото и да се опитва да го преиначава от контекста на света.

У

Накрая се връщаме към въпросите, които бяха повдигнати в началото на тези разсъждения. Наистина истината е безсилна и винаги ще търпи поражение в непосредствен сблъсък със съществуващите власти и интереси, но тя притежава сила от особен род: няма нищо, което би могло да я замени. Умението за убещаване или принудата могат да унищожат истината, но не могат да поставят нищо на нейно място. Това важи както за религиозните истини и истините на разума, така и, вероятно още по-очевидно, за

<sup>27</sup> Цитатът се намира в IX раздел на 1 книга Essais, S. 56, Pléiade Ausgabe.

фактическите истини. Ако политиката се разглежда от перспективата на истината, както аз правя, това ще означава, че човек се поставя извън политическата област. Който не иска нищо друго освен да казва истината, стои извън политическата борба. Той проигравта тази позиция, а също и своята собствена достоверност, в момента, в който се опитва да използва това становище, за да се намеси в политиката. Въпросът е дали това становище притежава политическо значение.

Очевидно тази позиция на пребиваване извън политическата област и поради това – извън общността, към която принагледим, и извън обществото, в което се движим сред себеподобни, се характеризира с това, че представлява един от разнообразните начини на битие насаме със себе си. Сред екзистенциалните модуси на битието насаме със себе си могат да се изтъкнат усамотеността на философа, изолването на учения и човека на изкуството, безпристрастността на историка и на съдията, и независимостта на този, който разкрива факти, т.е. на свидетеля и на повествователя. (Тази безпристрастност трябва да се разграничава от по-рано спомената и присъща на квалифицираното репрезентативно мнение, тъй като тя не се придобива в процеса на съставяне на мнение вътре в политическото пространство, а по начало е вътрешно свойствена на позицията на страничния наблюдател. Без нея споменатите професии не биха могли да се практикуват.) В някои отношения тези начини на битие насаме със себе си се различават, но общото е, че те изключват политическия ангажимент и пристрастието към нещата. Те са модуси на човешката екзистенция и като такива са познати на всички хора – не става дума за нито един от очертаните преди малко типове, а по-скоро за професии, в които нито един човек не се разкрива безостатъчно.

Положението на нещата е такова, че единствено в случай на конфликт осъзнаваме неполитическия и потенциално антиполитически характер на истината (Fiat veritas, et pereat mundus). Досега аз разглеждах само тази страна на нещата.

Но това прави невъзможно всичко, което трябва да се изложи в тази връзка. То оставя извън внимание определени институции, които се създават в сферата на публичността и които се поддържат и издържат от управляващите сили, макар истината и истинността винаги да са били решаващите критерии, към които са се ориентирали всички процеси. Към тези институции се числят: правораздаването, което по най-грижовен начин е уплътнено срещу политическите и обществените влияния, институтите за възпитание и образование, университетите, изследователските институти и висшите училища, на които държавата поверява възпитанието на бъдещите граждани. Ако университетът си припомни своите най-стари извори, то ще види, че дължи своето съществуване на най-решителния и най-влиятелния противник, каквото политическата област е имала. Платоновата мечта да възпита в Академията едно противоположно на полса общество, което да го управлява, никога не се изпълни. Нито през древността, нито през следващите векове сме чували за опит на академии или университети да завладеят властта. Но пък това, което Платон дори и в мечтите си не е допускал, се е реализирало: силите вътре в политическото пространство са разбрали, че се нуждаят от място извън собствената област на властта. Днес, независимо дали висшите училища формално са частни или обществени, държавата трябва да признава и защитава както свободата на изучаване и обучение, така и безпристрастното правораздаване. Университетите често са били място на нежелана в политическо и обществено отношение истина, а независимите съдилища също доста често са издавали политически или социално тягостни присъди. От друга страна, тези институции прекомерно често са попадали под натиска на властта и са губили своята безупречност. Въпреки това няма съмнение, че съществуването на тези институции и на общността на университетските учени и научни работници, които чрез институцията са обвързани с истинността, значително повишават шансовете на истината да се утвърди в



публичността. Трудно би могло да се отрече, че поне в страните с конституционно управление управляващите едва в случай на конфликт осъзнават прекия си интерес от екзистенцията на хората и на институциите, върху които те нямат власт.

За годините на най-тежки сътресения, засягали някога университетите, това може да звучи в известна степен неправдоподобно. Но същинските опасности след края на Втората световна война пред висшите училища и изследователските институти, макар да попадат в светлината на публичността едва чрез бунта на студентите, не идват от политическата сфера. Днес финансово университетите са по-зависими от правителствата, отколкото някога и то така зависими, че почти няма разлика дали са частни или държавни институти. Но правителствата при никакви обстоятелства не могат да си позволят да спрат на университетите огромните държавни парични суми, които днес навсякъде се влагат в изследователската дейност, защото управляваните от тях общества на високоиндустриалните страни във всяко отношение са много по-зависими от университетите, отколкото те от тях. Потенциалната власт на университетите фактически никога не е била толкова голяма, но това обаче не означава, че университетите съзнават тази власт, нито пък дава гаранции, че те ще се научат да пазят независимостта си въпреки растящата финансова зависимост. Означава само, че една голяма част от проблемите, повдигнати в съвременните студентски въстания, а именно частта, засягаща ангажираната за военни цели изследователска работа, е напълно разрешима. За съжаление това не важи за несравнимо по-опасното фактически положение, което неотдавна американският физик Jerome Lettvin от M.I.T. изрази по следния начин: "There's no damn thing you can do that can't be turned into war"<sup>28</sup>. То няма нищо общо нито с политизирането на университетите, защото с политически средства то би могло да се анулира, но не може да се анулира заложеното в природата на нещата политизиране на изследователската дейност

и на науката. Какво правят естествоизпитателите? – те се намесват дейно в политическата съдба на света, дори и да са напълно аполитични.

При обзора на най-новото развитие на естествените науки и на техниката, което би надхвърляло рамките на нашите разсъждения, става ясно, че в политическо отношение несравнимо по-важни са философските факултети с техните исторически и филологически отделения, на които се възлага установяването, запазването, предаването и интерпретирането на миналото. Дори най-простото запазване и изказване на фактически положения включва в себе си значително повече, отколкото ежедневните информации на пресата, без която никога няма да сме в състояние да се ориентираме в един постоянно променящ се свят. (Тази изключително съществена политическа функция на новинарството лежи, строго казано, извън политическата сфера. Често новинарското съобщение не включва в себе си действия и решения. Партийно или светогледно пристрастни вестници, които поднасят на своите читатели новини в идеологическа светлина, нанасят уцърб на своите същински политически функции).

Това, което ние разбираме под истина, никога не е и не би било идентично със сумата от всички достъпни ни факти и събития, дори и да успеем да се доберем до всички обективни данни. Които се наеме да каже какво съществува – *legei ta eonta* – не може да не разкаже една история и в тази история фактите губят своята първоначална популярност и получават значение, имащо смисъл за хората. Това е причината, поради която "всяко страдание става поносимо, когато се включи в някоя история или когато се разкаже история за него" – както отбелязва Isak Dinesen, не само голяма, но и едва ли не единствена по рода си разказвачка на истории на нашето време. Тя би могла да каже също и по отношение на радостта, която става поносима и смислена за хората едва тогава, когато за нея се го-

<sup>28</sup> New York Times Magazine, 18 Mai 1969.

вори и могат да се разказват истории. В това отношение повествуването става разказване на истории и то реализира онова примиряване с действителността, за което Хегел казва, че е "последната цел и последният интерес на философията"<sup>29</sup> и което всъщност е тайният мотор на писането на историята, надхвърлящо голата ученост. За писането на историята чисто фактическото е суров материал, от чието преобразяване възникват историите на историята. Това преобразяване е сродно с настроенията и външения на сърцето – преобразяването на страданията в жалбата, ликуването – във възхвалата. Политическата функция на поета може да се разбира както при Аристотел като *katharsis*, като облагородяващо пречистване на емоции, състрадание и страх, сковаващи човешките действия. Политическата функция на разказвача на истории, на писателите на историята и на романистите се състои в това, че те учат как да се помиряваме с нещата и да ги приемаме такива, каквито са. Това самопомирение може да се нарече и истинност. Във всеки случай в тази близост до реалността се ражда човешката съдна способност, а именно – да цитираме Isak Dinesen – "в края на привилегията ние се приобщаваме към изпробването и инспектирането на действителното и това се нарича Страшен съг".

Всички тези важни в политическо отношение функции играят роля извън политическата сфера. Те предпоставят независимост на мисленето и съзиданието и са несъвместими с партийно-политически връзки и с преследването на определени групови интереси. Историята на поведението, имащо работа само с истината, е по-стара отколкото всичките ни теоретични и научни традиции, по-стара отколкото традицията на философското и политическото мислене. Аз бих желала да мисля, че неговото начало съвпада със създаването на Омировите епоси, в които гласът на песента не се скрива от победения и не се засяга неговата чест, където делата на троянците се възхваляват не по-малко от делата на ахейците, свидетелстващи както за Хектор, така и за Ахил. Напразно ще се търси погодно

"обективност" в другите култури от античността – никъде другаде никой не е бил в състояние най-малкото в преценката да въздаде справедливост на врага и да се покаже, че световната история не е световен съд, че при оценката победата или поражението нямат последна дума, каквато те имат за съдбата на хората. Тази Омирова "обективност" пронизва като червена нишка цялата гръцка история и възхвалява "бащата на историята", първия голям повествовател на съществуващото: В първото изречение на "История" Херодот споделя, че се е стремил да предотврати положението "големите и изумителни дела и на гърците, и на варварите да бъдат лишени от славата, която заслужават". Тук лежи историческият корен на европейската "обективност", на своеобразната страст към интелектуална пълнота на всяка цена, имала място само в Европа и станала родно място на науката.

Тук говорехме за политика в аспекта на истината, т.е. от една перспектива извън политическата сфера. От това следва, че всичко, извършващо се вътре в политическото пространство и придаващо му специфична величина и достойнство, би трябвало да остане незабелязано. От перспективата, ориентирана към конфликта между политика и истина, изглежда като че ли в политиката става дума само за борба на власт и интереси, като че ли публичното пространство в съвременния живот на хората съществува само защото жизнените потребности принуждават хората да се организират, а след това да действуват съвместно или да водят борба един срещу друг – накратко, като че ли политиката може да се дефинира като игра, в която се решава "Who gets What, When, How".<sup>30</sup> Тази събоносна редукция на политическото до чисто управление е по-стара, отколкото обикновено се приема. Тя намира ясен израз във формулировката на Ницше, че по-

<sup>29</sup> Хегел, История на философията, т. 3, С., 1982, с. 604.

<sup>30</sup> Така е озаглавена една позната в американската политическа наука книга на Harold D. Lasswell от 1936 г.

литиката трябва да се подреди така, че "да задоволи посредствени политици", както и в надеждата на Маркс за "отмиране" на държавата. При позитивизма, владеещ днес голяма част от политическите науки, това първоначално открито подценяване на публичното и политическото е загубило своята философска база и е станало повърхностно. Но в природата на нещата е заложено превръщането на този възглед във валиден едва когато човек се доближи до политическата сфера от гледище на истината, и преди всичко когато проблематиката за фактическата истина се постави в центъра на разглеждането, защото тя влиза в конфликт с политическото на най-ниското ниво на човешката активност. В нашето полезрение не можа да попадне това, което съставлява същинския политически живот – радостта от чистото съжителство със себеподобните, задоволството от съвместната дейност и удовлетворението от публична проява, решаващата за човешката екзистенция възможност за включване в света и за начало на нещо ново, говорейки и действайки.

Тези разсъждения целяха да покажат, че това пространство въпреки своята мащабност е ограничено и че то не обхваща нито целостта на човешката екзистенция, нито целостта на ставащото в све-

та. То се ограничава от предмети, които не могат да бъдат променени от хората, лишени от власт, и които могат да изчезнат временно само с помощта на самоизмамата на лъжата. Политиката може да запази своята собствена пълнота и да откупи свойственото ѝ обещание, че хората могат да променят света, само ако съблюдава границите пред тази способност. Понятиyno истината може да се дефинира като това, което човек не може да промени, а метафорично казано, тя е основата, върху която стоим, и небето, което се простира над нас.

Превод от немски език:  
*Бистра Дочева*

• • •

"Истина и политика" се появи първоначално под заглавието "Truth and Politics" in THE NEW YORKER, 25. Februar 1967. Като книга е публикувана в BETWEEN PAST AND FUTURE, neue und erweiterte Ausgabe, The Viking Press, Ins. New York, 1968. Немската превод излиза за пръв път в PHILOSOPHISCHE PERSPEKTIVEN, 1969. Настоящият превод е направен по изданието: Arendt, Hannah, Wahrheit und Lüge in der Politik. Zwei Essays. Piper Verlag, München 1972, S. 44-92.